DESPRE PRAGMATISM, CUNOAȘTERE ȘI PERSPECTIVĂ DEMOCRATICĂ LA RICHARD RORTY ȘI ISAAC LEVI[1]

HENRIETA ANIȘOARA ȘERBAN

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”
al Academiei Române

Moto:
“Tiger got to hunt, bird got to fly;
Man got to sit and wonder 'why, why, why?'
Tiger got to sleep, bird got to land;
Man got to tell himself he understands.”
Kurt Vonnegut

On Pragmatism, Knowledge, and Democratic Perspective in Richard Rorty and Isaac Levi. Rortian epistemology is anti-representationalist and the epistemological freedom implies not to be the prisoner of a conception, image or representation. This conception is echoed in the political and democratic freedom of the individual to think for himself, in the possibility, concern and individual duty to re-interrogate one’s own epistemological “baggage”, including the areas represented by the deep layers of “evidence”, “stereotypes” and other true propositions undertaken albeit not investigated or less investigated, along with socialization and life itself. Isaac Levi’s epistemology is not limited to the probabilistic perspective on truth and the calculation of probabilities, but follows the change of opinions and the way individuals make decisions, especially in conditions of uncertainty, which are specific to socio-political situations and the dynamics of democracies, as well as to the dynamics of knowledge in democratic processes.

Keywords: Richard Rorty, anti-representationalism, epistemic freedom, Isaac Levi, corrigibilism, imprecise probability, democracy and decision making.

INTRODUCERE

Richard Rorty și Isaac Levi sunt epistemologi pragmatiști contemporani americani. În contextul epistemologic american contemporan, Richard Rorty și Isaac Levi abordează adevărul pragmatist, cunoașterea fiind încredințare adevărată, reținută *prin* și *ca* enunț funcțional, stabilit, validat și justificat în mod coerentist,

[1] Articolul merge în continuarea și completarea capitolului dedicat raportării comparative a ideilor lui Rorty și Levi din cartea de autor intitulată *Richard Rorty, o filosofie pentru multiple înfloriri. Libertate, cunoaștere, solidaritate și speranță*, București, Editura Pro Universitaria, 2025

sau în mod probabilist, în cazul lui Isaac Levi[2]. În ambele cazuri, demersul de cunoaștere este un *demers omenesc*, agentul cunoscător fiind un agent failibil a cărui raționalitate nu este negată, dar nu este considerată nicio oportunitate de acces privilegiat la realitate, adevăr și cunoaștere.

Ceea ce au în comun acești doi pragmatiști este refuzul obiectivismului și factualismului rigid, ambii înscriindu-se într-o „cotitură subiectivistă”[3] în epistemologie[4]. Atât Richard Rorty, cât și Isaac Levi își întemeiază contribuțiile pe perspectiva lui Charles Peirce, părintele pragmatismului, și pe cea a lui John Dewey, reprezentant de marcă al pragmatismului american. Cotitura subiectivistă importantă cu deosebire neopragmatismului rortian, mai ales dacă înțelegem acest neopragmatism (pragmatismul rortian) ca pe o filosofie a semnificației, a adevărului ca semnificație împărtășită și a semnificației consecințelor (actelor și ideilor noastre), în plan personal și sub raportul vieții împreună, decurgând din acțiunea umană în lume. Subiectivitatea reprezintă o caracteristică importantă și în pragmatismul lui Isaac Levi, subiectul cunoscător fiind ferventul activ al demersurilor de cunoaștere. Dacă în neopragmatism *semnificația este constituită* deopotrivă dintr-o raportare epistemologică și fenomenologică, căci neopragmatismul este o filosofie a aparențelor care nu mai contrazice cu necesitate esențele, în epistemologia lui Levi semnificațiile stau deopotrivă la baza valorii de adevăr și valorii de informație, iar încredințările (opiniile, convingerile) subiectului cunoscător constituie singurul „standard serios al posibilității”.

Atât Richard Rorty, considerat între filosofii majori ai secolului al XX-lea, cât și Isaac Levi, reținut între cei mai interesanți epistemologi contemporani, pun accentul pe valoarea epistemologică centrală de „funcționabilitate”. Pe scurt, pentru acești pragmatiști, cunoaștere este ceea ce funcționează (se verifică, se aplică, ne ajută) și ajunge să fie validată tot în baza acestui aspect. Terminologiile lui Rorty și Levi diferă semnificativ, dar ambii contribuie la un pragmatism în care valoarea funcționabilității este nuanțată de pluralism și chiar de o etică pluralistă valabilă epistemologic și socio-politic.

[2] Vezi și Henrieta Șerban, *Richard Rorty, o filosofie pentru multiple înfloriri. Libertate, cunoaștere, solidaritate și speranță*, capitolul „Epistemologie și pragmatism: a) Richard Rorty și Thomas Kuhn; b) Isaac Levi și Richard Rorty”, București, Editura Pro Universitaria, 2025.

[3] Constantin Aslam, *Constantin Noica: spre un model neoclasic de gândire. Perspective interpretative asupra scrierilor timpurii*, în „Colecția de Filosofie Românească. Seria Exegexe”, București, Editura Academiei Române, 2010, pp. 45–89.

[4] Valorificăm în această investigație ideile unei lucrări publicată relativ recent, pentru a da expresie deschiderilor și resurselor pragmatismului, pe care s-a întemeiat neopragmatismul (cu reprezentanții săi principali, și anume Richard Rorty, H, Putnam, Robert Brandom, D. Davidson): Henrieta Anișoara Șerban, *Limitele semiotico-pragmatice ale factualității*, în Alexandru Surdu, Marius Augustin Drăghici, Gabriel Nagâț (coordonatori), *Studii de epistemologie și de teorie a valorilor*, vol. V, București, Editura Academiei Române, 2020, pp. 56–77.

PISTEMOLOGIA LUI RORTY, *IN NUCE*

Richard Rorty (1931–2007) își expune viziunea epistemologică în lucrarea *Philosophy and the Mirror of Nature*[5] (1979). În această lucrare, demersul epistemologic se împletește fericit cu filosofia minții și filosofia limbajului. Mintea umană joacă un rol primordial în cunoaștere și nu este o „oglindă". Reprezentările lumii sunt așadar posibil de îmbunătățit, de reluat, de înlocuit, după caz, conform funcționalității și validității lor. Totodată, limbajul uman este expresia directă a raționalității umane interactive pe care se bazează și interacțiunile epistemice conducătoare la ceea ce devine cunoaștere prin validare specializată, intersubiectivă și comunicațională.

Fundamentul epistemologic rortian este libertatea, libertatea de conștiință, libertatea alegerilor între ipoteze și paradigme, între metodologii și strategii de cercetare, libertatea convingerilor, a raționamentului și a raportării la lume. În fapt, această libertate este corolar al antiesențialismului rortian, dar și invers, antiesențialismul epistemologic este un corolar al libertății individuale pur și simplu.

Cunoașterea demnă de acest nume este un produs al libertății și nu poate fi decât un rezultat al *antireprezentaționalismului și antiesențialismului.* Reprezentările cu care operează cunoașterea nu trebuie să treacă drept „realitate" sau drept „adevăr", căci mereu pot să fie realizate fie reprezentări mai bune, fie reprezentări diferite care să se impună ca instrumente mai bune de cunoaștere decât cele anterioare. Totodată, pentru Rorty, nu există o „esență" a lucrurilor, ci există reprezentări funcționale, validate, întrunind astfel acceptarea comunității epistemologice legitime și statutul de cunoaștere.

Tocmai fiindcă nu ajungem la esența lucrurilor, progresul epistemologic este central pentru neopragmatism și epistemologie din perspectiva lui Rorty. În această perspectivă, optimismul pragmatist al cunoașterii se întemeiază pe libertatea antimetafizică, antiesențialistă și antireprezentaționalistă. Pentru Richard Rorty, o influență majoră o are „pragmaticismul" lui Charles Peirce, dar și epistemologia pragmatistă a lui John Dewey, care respinge teoria pasivă a cunoașterii sau „a spectatorului". Pentru toți acești gânditori, cunoașterea este acțională și reprezintă acel efort de gândire, construire, constituire, reconstituire, precizare și interpretare, toate acestea sau combinații eficiente.

Apropierea dintre concepția rortiană a „minții-oglindă" și de teoretizarea epistemologică a crizei reprezentării este firească în concepția neopragmatistă a lui Rorty. El își descrie concepția epistemologică drept neopragmatism, definit ca pragmatism contemporan care rezervă limbajului un rol crucial. Pentru Rorty, cu cât

[5] Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton, Princeton University Press, 1979. Ediția în limba română: Richard Rorty, *Filosofia și oglinda naturii*, traducere de Alexandru Racu, Editura Tact, 2014. Vezi și Henrieta Șerban, *Richard Rorty, o filosofie pentru multiple înfloriri. Libertate, cunoaștere, solidaritate și speranță*, capitolul „Epistemologie și pragmatism: a) Richard Rorty și Thomas Kuhn; b) Isaac Levi și Richard Rorty".

discutăm mai mult, cu cât vorbim mai mult, cu atât suntem mai raționali. Interacțiunea discursivă invită o înlănțuire de raționalizări esențiale pentru clarificarea convingerilor care vor sta drept cunoaștere. În subtext, putem recunoaște o implicită conceptualizare habermasiană, cvasiidealizată, a raționalității schimbului comunicațional (sau „conversațional", conform termenului lui Rorty) de rațiuni și raționamente care susțin convingerile în cunoaștere. Totuși, pentru Rorty, cerința habermasiană despre enunțurile adevărate să fie universale și valide intercultural nu se susține.[6] Validitatea și validarea enunțurilor de cunoaștere sunt mai degrabă locale, contextuale, „negociate" și suspuse (măcar la modul potențial) schimbării.

Richard Rorty argumentează, în *Philosophy and the Mirror of Nature*, că o perspectivă antireprezentaționalistă asupra investigației științifice pune problema absenței principiilor întemeietoare. Această absență este esențial corelată cu imposibilitatea oglindirii. Absența „cârligului cu care să ne agățăm de cer", *skyhook* spune Rorty, adică, a oricăror principii metafizice, care să aducă legitimitate arhitecturilor epistemologice fundaționaliste, schimbă percepția epistemologică, de la naturalism și realism, la pragmatism. Totodată, concepția rortiană și deschide calea pentru criticile de „etnocentrism epistemologic". De fapt, epistemologia rortiană privilegiază *deschiderea* și *posibilitatea de a fi deschis* față de alte perspective, modalități de înțelegere, față de alte „poziționări" și abordări a ceea ce avem de cunoscut. Nicio perspectivă nu se află „în posesia adevărului", toate își construiesc verosimilități, „cu care lucrează".

Să nu uităm că o altă influență majoră în epistemologia lui Rorty este L. Wittgenstein. Este autorul din care Rorty selectează două citate călăuzitoare pentru poziția sa epistemologică din *Philosophy and the Mirror of Nature*, ambele din Wittgenstein. Primul citat arată următoarele: „Când ne gândim la viitorul lumii, mereu avem în vedere că este în locul în care ar fi dacă lucrurile ar fi a continuat să se miște așa cum observăm acum. Noi nu realizăm că nu se mișcă în linie dreaptă, ci într-o curbă și nici că direcția de mișcare se tot schimbă, se schimbă mereu."[7] Iată schimbarea continuă generată de căutarea înțelegerii, a utilității, a funcționalității dar și căutarea *semnificației* cunoașterii umane. Cunoașterea fără semnificație nu are șanse să fie de vreun folos omului.

Apare aspectul subiectivității subliniat de Nietzsche; aspectul cunoașterii *umane* și *pentru om.* Fr. Nietzsche[8] concepe antropomorfismul cunoașterii umane

[6] Din perspectiva raportării la Habermas, McCarthy critică viziunea lui Rorty în „Private Irony and Public Decency", *Critical Inquiry*, vol. 16, 1990, iar Rorty îi răspunde în „Truth and Freedom: A Reply to Thomas McCarthy" și apoi McCarthy revine cu o replică intitulată „Ironist Theory as Vocation: A Response to Rorty's Reply".

[7] „Wenn wir an die Zukunft der Welt denken, so meinen wir immer den Ort, wo sie sein wird, wenn sie so weiter läuft, wie wir sie jetzt lauren sehen, und denken nicht, das sie nicht gerade läuft, sondern in einer Kurve, und ihre Richtung sich konstant andert." L. Wittgenstein, *Verrnischte Berner·kungen,* Frankfurt, 1977, p. 14.

[8] Fr. Nietzsche, *On Truth and Lie in Extra-Moral Sense*, trad. A.K.M. Adam, cf. *, 'Uber Wahrheit und Luge im au£ermoralischen Sinne' in Projekt Gutenberg - DE. https: / / gutenberg.spiegel.de/buch/*

într-un mod deosebit de profund. Cunoașterea este *cunoaștere umană în întregime* și nu conține niciun punct care ar fi „adevărat în sine", cu adevărat și universal valabil, în afară de umanitate, în afară de ceea ce umanitatea poate valoriza și utiliza. Cu alte cuvinte, orice adevăr am identifica, acesta va fi un adevăr al omului și umanității. În consecință, arată Nietzsche, omul „transformă lumea în umanitate": o transformă într-o lume pentru om.

Nietzsche, sursă explicit importantă și recunoscută pe tot parcursul operei lui Richard Rorty, folosește termenul „străduanie", un termen pragmatist, în legătură cu înțelegerea umană, omenească a lumii: omul „se străduiește" să ajungă la „o înțelegere a lumii ca lucru uman" și, pentru a ști, integrează lumea într-un univers uman. Se desfășoară astfel un „exercițiu" de asimilare", însoțit de un „sentiment de asimilare", spune Nietzsche: lumea este asimilată de om ca sumă de cunoștințe omenești.

Într-o comparație relevantă, Nietzsche arată: dacă astrologii observă stelele în slujba umanității, cu atenția îndreptată către „bunăstarea și suferința" lumii, cercetătorii privesc lumea și posibilele consecințe ale lumii asupra umanității, ca un fel de ecou spart, infinit [*Nachklang*], al unui sunet primar [*Urklang*]. Umanitatea însăși este un fel de replică sau o reproducere [*Abbild*] a unei imagini primare [*Urbild*] a umanității. Prin urmare, într-o interpretare firească, regăsim aici criza reprezentării în spirit pragmatist. Pe de altă parte, recunoaștem neapărat și influența lui Platon, și anume „tragedia" expresiilor imperfecte ale formelor ideale. Lumea omului este o lume a acestor expresii imperfecte, variațiuni imperfecte ale formelor ideale, cu care putem totuși lucra. Nietzsche mai spune chiar că politica cercetătorilor este de a lua umanitatea ca măsură a tuturor lucrurilor (ca la sofiști) și, făcând astfel, ei construiesc pe eroarea de a crede că au în fața lor lucrul nemediat, ca obiect pur (uitând de „metaforicitatea percepției-metafore originale și o iau drept lucrul însuși", mai spune el).

Cel de-al doilea citat selectat de Richard Rorty pentru un rol călăuzitor al demersului său epistemologic este următorul:

> „Filosofia nu a făcut niciun progres? Dacă cineva scarpină locul problematic [dacă cineva identifică problema cu care ne confruntăm] contează acest lucru drept progres? Dacă nu, înseamnă că scărpinarea [formularea problemei] nu a fost autentică? Sau înseamnă că problema n-a fost autentică? N-ar putea ca acest răspuns la stimul să continue ceva vreme până se găsește remediul pentru mâncărime?"[9]

Aici este exprimată de fapt o expresie concisă a perspectivismului pragmatist căruia și Rorty îi va da propria formulare în *Filosofia și oglinda naturii*.

uber-wahrheit-und-luge-im-aussermoralischen-sinne-3243/i>, licență Creative Commons, Oxford, Quadriga, 2019, disponibil la https://archive.org/details/ NietzscheOnTruthAndLie/page/n1/mode/2up, consultat passim frecvent în decursul anului 2024.

[9] *Ibidem*.

Ideea centrală se bazează pe rezultatul opunerii realismului idealismului și a minții față de limbaj; opoziții înșelătoare, consideră Rorty, care nu merită păstrate într-un demers epistemologic. Rorty consideră că opoziția față de realism este „antirealismul", termen ambiguu, folosit de comunitatea gânditorilor reprezentaționaliști, dar care ar trebui înțeles în sensul că termenii lingvistici nu „trimit" la entități non-lingvistice, la fapte ori aspecte obiective componente ale „realității" care așteaptă să fie „oglindită", redată exact, ci instituie faptele, aspectele obiective și realitatea, reconstituind-o prin redescriere.

Chiar de la începutul faimoasei *Philosophy and the Mirror of Nature* (1979), Richard Rorty arată poziționarea sa față de profesorii-reper și principalii interlocutori, precum și față de „problemele filosofice":

> „Aproape imediat ce am început studiul filosofiei, am fost impresionat de modul în care apăreau problemele filosofice, cum dispăreau, sau cum își schimbau forma, ca rezultat al noilor presupuneri sau vocabulare [terminologii folosite]. De la Richard McKeon și Robert Brumbaugh am învățat să privesc istoria filosofiei ca o serie nu de soluții alternative la aceleași probleme, ci ca pe seturi de probleme destul de diferite. De la Rudolph Carnap și Carl Hempel am învățat că pseudoproblemele pot fi revelate ca atare, reafirmându-le într-o modalitate formală de exprimare [prin formalizare logică]. De la Charles Hartshorne și Paul Weiss am învățat că pot fi revelate [ca pseudoprobleme] și dacă le translatăm în termenii lui Whiteheadian sau Hegel. Am fost foarte norocos să-i am pe acești oameni ca profesori, dar, că o fi fost bine ori rău, i-am tratat totuși ca filosofi care spun același lucru: acela că o «problemă filosofică» era produsul unei adopții inconștiente a unor presupoziții „zidite" în vocabularul în care problema era enunțată – presupoziții care trebuiau investigate critic înainte ca problema în sine să fie luată în considerare în mod serios. Apoi mai târziu am început să citesc opera lui Wilfrid Sellars. Atacul lui Sellars asupra Mitului Datului mi-a părut să redea evidențiate presupozițiile îndoielnice din spatele celei mai mari părți a filosofiei moderne."[10]

Sellars distinge între fapt și interpretare, dar nu într-un sens tare; înțelegerea lumii nu este o receptare pasivă (nu este o „oglindire" pasivă și fidelă, va spune Rorty) a „datului", adică, a faptelor neinterpretate, independent de interpretare. Receptăm interpretând și așa ajungem să înțelegem lumea care ni se prezintă. Dar aici, în refuzul receptării pasive a lucrurilor, putem observa că și Sellars este influențat de Dewey, o sursă primordială pentru Rorty, care a înlesnit o dată-n plus receptarea lui Sellars pentru Rorty.

Ca și Wilfrid Sellars, Richard Rorty consideră că „știința este rațională *nu* pentru că are o *fundație*, ci pentru că este ea însăși o întreprindere care *se autocorectează*"[11]. Levi va numi acest aspect corigilism, iar Rorty redescriere. Enunțurie cunoașterii pot fi reformate sau schimbate și este foarte posibil ca acestea să fie schimbate și chiar foarte multe, poate toate (la schimbarea de

[10] Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton, Princeton University Press, 1979, p. xviii.

[11] Wilfrid Sellars, *Science, Perception and Reality*, Londra și New York, Humanities Press, 1963, p. 170.

paradigmă, după cum ar spune Th. Kuhn). Ca și Quine, Rorty aseamănă cunoașterea mai degrabă unui câmp de forță decât unei realizări arhitectonice. Orice enunț, orice afirmație, orice „p" poate face obiectul unei revizuiri al unei redescrieri devenind „q". Rolul cunoașterii nu poate fi deconectat de al înțelegerii interpretative și nici de al justificării, astfel, epistemologul sceptic va fi behaviorist și holist: antifundaționalist din nevoia de holism epistemologic, dar nu ca scop în sine, și antimentalist din behaviorism, iarăși, behaviorismul, nu ca scop în sine, ci din refuzul unei căutări platoniciene a unor absolute identificabile vizual, care ar putea fi și „oglindite", adică surprinse fidel într-o „imagine" („oglindire", reprezentare detaliată și de mare fidelitate, în sensul curent impus de tehnologie). Acuratețea reprezentării nu înseamnă decât referința la o „realitate" antecedent *considerată* „determinată" și aflată într-o relație de corespondență cu reprezentarea validată (de fapt, doar o reprezentare „de lucru").

Ca antireprezentaționalist, Rorty consideră că tradiționalele controverse dintre idealiști și realiști, pe de o parte, precum și controversele dintre sceptici și antisceptici, pe de altă parte, nu își au rostul. În toate cazurile, reprezentaționaliștii ajung la o imagine a lumii, acea reprezentare a „adevărului", care îi ține captivi. Când și din care ar trebui să evadeze pentru a putea cuprinde potențialitatea limitărilor, a schimbării, a progresului, a unei noi imagini despre lume, mai funcțională. Michael Dummett inventează termenul „antirealism" pentru a sublinia realismul descris prin aceea că enunțurile de cunoaștere pe care le considerăm adevărate posedă valoarea de adevăr independent de mijloacele utilizate pentru a cunoaște; iar antirealismul consideră că enunțurile respective se pot înțelege numai în raport cu referința la dovezile care susțin acele enunțuri. Rorty urmează această perspectivă trasată de distincția realism – antirealism pentru a privi întreaga istorie a filosofiei ca o istorie despre libertate, cunoaștere și dispute despre semnificația claselor de enunțuri cu valoare de adevăr („conversaționalism"). Ca urmare, el consideră în epistemologia sa, ca și Dummett, că „filosofia limbajului este prima filosofie", considerând disputa realism-antirealism o dispută despre semnificații înscrisă pe filiera pragmatistă a reconstrucției logice a cunoașterii ca semnificație, ca la Peirce, a reconstrucției în filosofie ca la Dewey, a pragmatismului lui William James, recuperând întrucâtva concepția terapeutică despre filosofie de la Wittgenstein, centralitatea jocurilor de limbaj și a „formelor de viață" într-o filosofie a semnificațiilor fundamentală pentru filosofie, în general, și epistemologie, în special. Accentul este plasat pe această abordare antireprezentaționalistă a relației dintre științele naturii și cultură.

Pentru a înțelege epistemologia lui Rorty este necesară următoarea viziune stratificată: pe fundamentul ridicat de Peirce, Dewey, James stă filosofia limbajului și cunoașterii din *Philosophical Investigations*, fenomenologia și existențialismul lui Heidegger și apoi respingerea mitului datului de la Wilfrid Sellars și epistemologia lui Willard van Orman Quine, apoi Donald Davidson, care, sub

influența lui Quine, respinge separarea minții de lume, într-o abordare holistă a cunoașterii – sinele, ceilalți și lumea nu pot fi cunoscute decât în inter-relaționare.

Cunoașterea nu presupune ideea că Realitatea poate fi înțeleasă, interpretată, cunoscută corect (sau nu), ci devine o miză de a stabili obiceiuri de a acționa pentru a putea face față realității, de a lucra cu realitatea, pentru a obține rezultate utile, verificabile și funcționale în relaționarea cu realitatea. Din această perspectivă, nu mai este necesar să se traseze distincțiile pe care le trasa Dilthey în explicarea fenomenelor majore, față de cele, să zicem, „soft". Pentru Rorty, nu se pot trasa decât distincții sociologice, dar nu epistemologice între matricele explicative pe care le propun, spre exemplu, fizica teoretică și critica literară. Iar fundamentul antireprezentaționalist pentru negarea unei astfel de distincții epistemologice stă în filosofia rortiană a minții, în respingerea conceptului de minte-oglindă. O astfel de minte activ-reflectivă stă în spatele încercărilor de reprezentare și a failibilității reprezentării indiferent de disciplină. Cunoașterea este cunoaștere în toate disciplinele.

EPISTEMOLOGIA LUI LEVI DIN PERSPECTIVA EPISTEMOLOGIEI RORTIENE

Isaac Levi[12] (1930–2018) a fost un epistemolog pragmatist american, contemporanul lui Rorty. A deținut catedra de profesor de filosofie „John Dewey" la Universitatea Columbia. Prima sa carte s-a intitulat *Gambling with Truth* (1967), care s-ar putea traduce *Pariind adevărul* și, în care a urmărit reconstrucția teoretică a procesului de decizie în cunoașterea de tip științific (în epistemologie), în strânsă

[12] Levi s-a născut la 30 iunie 1930, fiul unui capelan militar a cărui carieră a forțat familia să trăiască în diverse locuri prin lume (în Statele Unite, precum și în străinătate), posibil, deschizându-i tânărului un orizont mai larg și o înclinație favorabilă pentru perspectivism. A urmat studiile la Universitatea din New York și a absolvit în 1947. Apoi a obținut un master la Universitatea din Columbia, acordat în 1953. A fost doctorandul lui Ernst Nagel la Universitatea din Columbia, completând un doctorat intitulat *Pozitivism și realism în epistemologia lui Moritz Schlick* în 1957 sub supravegherea lui Nagel. Acesta de pe urmă a fost inițial exponentul realismului logic (care se ocupă cu statutul metafizic al logicii), apoi abandonând ontologia realistă (*ce* și *unde* există *ceea-ce-există,* ca realități) pentru o filosofie a științei empiristă, teoretică și pragmatistă: claritatea în cunoaștere și relația sau tema știință-semnificație. Cartea *An Introduction to Logic and Scientific Method* (1934; cu Morris R. Cohen) se ocupă de principiile logice în metoda științifică și de rolul lor în științele „exacte", în științele sociale sau în științele juridice și istorie. *Logic Without Metaphysics* (1957) propune o perspectivă naturalistă asupra logicii, negând necesitatea ontologică a unor principii întemeietoare logico-matematice, căci logica trebuie înțeleasă în funcție de specificul investigațiilor conduse. *The Structure of Science* (1961) abordează natura explicației, logica investigației științifice, structura logică a organizării cunoașterii științifice. A mai publicat: *Sovereign Reason* (1954), *Gödel's Proof* (1958; cu James R. Newman), *Teleology Revisited and Other Essays* (1979). Isaac Levi a primit titlul de Doctor Honoris Causa de la Universitatea Lund în 1988. După ce a predat la facultățile City College, New York și Case-Western Reserve University, Levi s-a întors la Universitatea din Columbia în 1970, unde a predat Filosofie timp de aproape patru decenii, la departamentul de Filosofie.

relație cu ideile filosofilor pragmațiști importanți din secolul al XIX-lea precum William James și Charles Sanders Peirce.

Levi a publicat numeroase lucrări în timpul carierei sale, devenind cunoscut și pentru munca sa inovatoare în revizuirea încredințărilor (a opiniilor cu valoare de adevăr) și „probabilitatea imprecisă". De-a lungul carierei sale, Levi a adus contribuții importante în domenii precum epistemologia, filosofia științei, teoria deciziei și filosofia lui Charles Sanders Peirce.

Dezbaterea fructuoasă dintre Levi și unul dintre colegii săi și foștii studenți, Henry E. Kyburg Jr., a dus la o abordare a anumitor întrebări filosofice care a ajuns să fie cunoscută sub numele de *epistemologie formală*. Levi a servit ca și consilier doctoral pentru numeroși filosofi cu pregătire academică, printre care Horacio Arló-Costa (care a devenit un reputat filosof și logician la Carnegie Mellon University, SUA, din păcate, decedat în 2011, la doar 54 de ani) și Teddy Seidenfeld (filosof statistician la aceeași Carnegie Mellon University, interesat de procesele de decizie care implică mai mulți decidenți și slăbirea sau amendarea normelor teoriei bayesiene pentru prelucrarea ideilor care conduc la opinii în baza informațiilor împărtășite în grup).

Firul epistemologic al pragmatismului și al investigației cognitive se poate urmări în colecția celor 11 eseuri, în volumul *Pragmatism and Inquiry*[13], unde analizează idei care formează centrul de greutate al preocupărilor epistemologice ale lui Issac Levi, cum ar fi *corigibilismul*, termen cu referire la capacitatea de a rafina concepțiile despre cunoaștere în demersul epistemologic, distincția între „angajament" și „performanță, relatarea lui despre raționamentul statistic, înțelegerea sa a probabilităților „credibile" etc., punând aceste opinii în dialog cu alte figuri filosofice importante ale secolului trecut și prezent (cum ar fi Edward Craig, Donald Davidson, Jaakko Hintikka, Frank Ramsey, Richard Rorty, Michael Williams, Timothy Williamson, Crispin Wright etc.) și oferind astfel o introducere în epistemologia sa și o evaluare a gândirii sale în perspectiva pragmatismului.

Temele centrale din acest volum aduc idei interesante despre sarcinile și scopurile pe care ar trebui să și le stabilească epistemologia. Potrivit lui Levi, epistemologia nu trebuie înțeleasă ca o disciplină care identifică principiile după care putem decide dacă credințele noastre sunt justificate sau nu. El preia de la pragmatistul clasic (în special de la Peirce și Dewey) ceea ce el numește principiul „inerției doxastice" sau „infailibilism doxastic", conform căruia nu avem niciun motiv să justificăm încredințările de care chiar suntem în fapt siguri.

Sarcina epistemologiei nu este așadar aceea de a justifica credințele noastre actuale, ci mai degrabă acela de a justifica schimbările de convingeri. În acest context, Levi dezvoltă un aspect interesant și original, o perspectivă care asociază

[13] Isaac Levi, *Pragmatism and inquiry: selected essays*, Oxford, Oxford University Press, 2012.

infailibilismul (versiunea din limba română a „failibilismului”, formând apoi termenul cu sens opus, „infailibilism”) și *corigibilismul*.

Se vorbește în epistemologia contemporană despre „falibilism”, definit ca teză epistemologică conform căreia nicio credință (teorie, viziune, teză și așa mai departe) nu poate fi susținută sau justificată în mod rațional într-un mod concludent. Întotdeauna, rămâne o posibilă îndoială cu privire la adevărul unui *enunț al cunoașterii în care se investește încredere* (al unei încredințări, al unei credințe, al unei opinii în care se investește încredere, din punct de vedere cognitiv).

Failibilismul se raportează astfel chiar și la afirmațiile cel mai bine înrădăcinate ale științei și la opiniile de bun simț la care oamenii țin, dar pe care atât cunoașterea științifică, cât și filosofia modernă și contemporană le contrazic. Aici putem aminti valoroasele idei ale lui Lucian Blaga, pe care le vom comenta și extinde ceva mai mult în această lucrare și în alte lucrări:

1.„Simțul comun este deci în individ un exponent al sociabilității acestuia și se manifestă printr-o seamă de atitudini și judecăți ce implică anume norme adoptate de colectivitatea umană. (...) În fond, simțul comun ar putea să fie, în totalitatea sa, un corp de prejudecăți pe care însă individul conformist, perfect intrat în colectivitate, nu le va descoperi niciodată ca atare.”

2. „Filosoful intervine în peisajul cu unde liniștite ale simțului comun mult mai elementar, mai radical și mai pustiitor decât omul de știință. (...) sub raportul prejudecăților *constituționale* [v. Parmenide, Zenon, Socrate în dialogurile lui Platon, sau filosofia upanișadică-vedantistă, despre relația de identitate Atman-Brahman „acela ești tu”, contrazicând opinia comună a pluralității de euri, Leibniz contrazice cauzalitatea printr-o viziune metafizică a lumii formată din monade în armonie *prestabilită* unele cu altele – n. ns.] Adevărat e că și omul de știință cade adesea la dezbinare cu simțul comun (...) Omul de știință demască prejudecata simțului comun că pământul ar fi plan (...) și pune în loc ideea despre configurația sferică a pământului. Omul de știință înlătură prejudecata că aerul nu ar avea greutate”. L. Blaga, *Despre conștiința filosofică,* „Filosofia și simțul comun”.

Richard Rorty arată, de asemenea, radical, că tot *ce știm, știm prin descriere opțională*[14], iar dacă așa stau lucrurile, atunci precauțiile și dacă e cazul opoziția față de simțul comun, față de ceea ce „se crede”, este atât o îndatorire epistemologică, de cunoaștere, cât și o îndatorire a oricărui om liber și responsabil. Rorty consideră că termenul „relativism” a fost abuziv folosit de filosofii fundaționaliști implicați în concepția conform căreia credințele sunt justificate de relațiile de reprezentare pe care le au față de lume, împotriva *pragmatiștilor și a altor antifundaționaliști care susțin că convingerile sunt justificate holistic prin acordul societal*. Motivul pentru care oricine neagă că convingerile pot fi fundamentate pe ceva mai solid decât continua „conversație” (Rorty nu îl pune între ghilimele, îl pun eu, pentru a sublinia că e un termen care nu trebuie înțeles ca

[14] R. Rorty, *Philosophy and Social Hope*, London, Penguin, 1999, pp. xvi–xvii.

ceva superficial, ci ar trebui apreciat în sensul propriu de schimb de idei și ca orientare către o temă comună, *convers* sau *împreună către*) este acuzat de relativism. Ideea evidențiată de Rorty este că fundaționaliștii presupun că, dacă credințele noastre nu pot fi atât de fundamentate, atunci toate trebuie tratate ca și cum ar fi la fel de valabile sau toate ca și cum ar fi lipsite de importanță. Din perspectiva lui Rorty, spre exemplu, în ceea ce privește științele exacte și democrația, teoria epistemologică nu poate demonstra superioritatea lor obiectivă față de vrăjitorie și dictatură. Se pot doar considera „avantajele și dezavantajele lor concrete", altfel spus, se pot doar considera consecințele lor și, prin aceste raționamente, se pot cunoaște niște lucruri pe care le putem preciza, justifica holistic prin acord societal, adică urmând demersul pragmatist de cunoaștere[15].

Unii epistemologi au considerat failibilismul ca să implice scepticism, dar este un fapt acela că filosofii sceptici nu se ocupă deloc de epistemologie (ar fi o contradicție fundamentală, un „conflict de cunoaștere" epistemic).

Infailibilismul, termenul opus „scepticismului epistemologic" (un oximoron), nu este o simplă opoziție la scepticism, ci este o valorificare a filosofiei pragmatiste care consideră în sens tare cunoașterea posibilă și la acest lucru se referă „infailibilismul doxastic", menționat anterior – a pragmatismului clasic și contemporan. După Levi, ar trebui să fim infailibiliști cu privire la credințele pe care le considerăm adevărate în prezent (conform lui Levi, ar fi incoerent ca în același timp să fie considerate adevărate și să se sublinieze că ar putea fi false, așa cum tind să acționeze failibiliștii). Cu toate acestea, putem fi *corectibili* sau corigibiliști, dacă formăm termenul foarte aproape de cel propus de I. Levi în limba engleză, în ceea ce privește credințele noastre, pentru că le putem considera vulnerabile modificate în cursul anchetei. Rezultă că nu putem decât să ne considerăm opiniile actuale ca fiind adevărate, chiar dacă le putem considera deschise corectării în cursul cercetării viitoare.

Astfel, este interesant să ne referim la argumentul lui Levi despre revendicarea, avansată de exemplu de Rorty, la care ar trebui să țintim, și anume, la o *asertibilitate justificată* și nu la *adevăr*. Potrivit lui Levi, această afirmație ar putea fi înțeleasă în moduri diferite. Pe de o parte, ar putea fi abordată ca implicând că noi, epistemologii, ar trebui să multiplicăm numărul de rezultate/enunțuri-încredințări care sunt dobândite prin investigația epistemică bine condusă. Dar acest lucru ar fi contrar principiului „inerției doxastice" propus de pragmatismul clasic, pentru că am cere o justificare pentru credințele pe care le-am avea deja și ar fi un demers paradoxal. (În opinia noastră, aceasta ar însemna reevaluarea episodică, sau periodică, cauzată sau nu de o nouă perspectivă, informație etc. a propriilor încredințări, pentru a păstra o deschidere necesară a cunoașterii, o „libertate de cuget", în spirit rortian.) Dar accentul epistemologic cade în lucrările lui Levi pe un demers probabilistic, ajungându-se chiar la calcule de probabilități și o formalizare probabilistică

[15] Idem, *Consequences of Pragmatism*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1982, p. 168.

a enunțurilor cu valoare de adevăr și a „calculelor" cu aceste enunțuri. Demersul este mai degrabă înrudit cu epistemologia lui Robert Brandom și mai degrabă „străin" pentru Rorty.

În consecință, dacă citim afirmația lui Rorty în acest fel, pragmatismul lui abandonează una dintre vederile centrale ale acestei tradiții. Pe de altă parte, dacă se justifică *asertibilitatea* ca un scop specific al investigațiilor epistemologice pe care le urmărim de fapt (acolo unde noi am avea deci nevoie de o justificare pentru că încercăm să introducem schimbări în convingerile noastre, tot ca act central de cunoaștere), simpla afirmație conform căreia ar trebui să urmărim o asertibilitate garantată rămâne goală de semnificație dacă o facem fără a specifica care sunt scopurile apropiate ale investigației în cauză (și dacă facem acest lucru, aceasta se pare că este un obiectiv central al unor investigații ce ar trebui să fie realizarea de noi informații fără erori: un obiectiv pe care, înțelegându-l pe Rorty ca epistemolog, l-am putea accepta ca scop al investigației de cunoaștere). Aici este o discuție importantă de nuanțat în ceea ce privește ce înțelegem exact prin „informații fără erori", privind *corigilismul lui Levi* și *redescrierea rortiană* (în ce sens, în ce orizont teoretic și în ce perspectivă temporală), pe cât posibil, în lucrările viitoare.

PLURALISM EPISTEMOLOGIC ȘI FILOSOFIE DEMOCRATICĂ LA RORTY ȘI LEVI

Atât Levi, cât și Rorty sunt pluraliști, iar pluralismul epistemologic are consecințe într-o filosofie democratică în ambele cazuri. Cunoașterea pragmatică răspunde cel mai bine nevoilor unei societăți democratice, iar acesta este un aspect deosebit de important pentru ambii epistemologi americani, deși în primul rând pentru Rorty care dedică cealaltă lucrare majoră, *Contingență, ironie și solidaritate*[16], în bună parte, unei filosofii reînnoite a democrației, ca postliberalism; o democrație a libertății și libertăților cu fundamentul unui individualism plasat sub bemolul eticii rortiene, umaniste și democratice.

Pentru Rorty, liberalismul este definit ca un postliberalism sub aspectul acesta al individualismului esențial și totuși modulat de efortul de a te gândi și la alții, fiind totodată un liberalism precizat ca la Judith Skhlar, ca refuz al cruzimii. În concepția sa, spiritul democratic și devotamentul pentru democrație se împletesc și se creează reciproc.

Dar toate acestea se întemeiază pe epistemologia sa antireprezentaționalistă. Libertatea epistemologică de a nu fi prizonierul unei concepții, imagini sau

[16] Richard Rorty, *Contingency, Irony and Solidarity*, Cambridge University Press, 1989. R. Rorty, *Contingență, ironie şi solidaritate*, traducere şi note de Corina Sorana Ştefanov, studiu introductiv şi control ştiinţific de Mircea Flonta, în loc de postfață Richard Rorty despre „Adevăr, Dreptate şi «Stânga Culturală»" (discuţie cu Jőrg Lau şi Thomas Assheuer, în „Die Zeit", nr. 30, 18 iulie 1997, traducere de Mircea Flonta), Bucureşti, Editura All, 1998.

reprezentări are ecou în libertatea politică și democratică a individului de a gândi pentru sine, în posibilitatea, preocuparea și îndatorirea individuală de a reinteroga propriul „bagaj" epistemologic, inclusiv a zonelor reprezentate de straturile profunde ale „evidențelor", „stereotipiilor" și a altor propoziții adevărate preluate neinvestigate sau mai puțin investigate, odată cu socializarea. Totodată, în această perspectivă, libertățile individuale au semnificații profunde și complete atunci când sunt libertăți pentru *orice* individ uman. Gândind astfel (în mod „ironist", un mod de gândire democratic, etic, dar și epistemologic, dar nu vom mai discuta aici ironismul[17] rortian), se transferă libertatea de a cunoaște, acea libertate provenită și din înțelegerea contingenței, într-un plan socio-politic fertil pentru democrație și solidaritate democratică. Sau, mai bine spus, acea libertate fundamentală epistemic are consecințe benefice pentru democrație.

Căutarea semnificației este o căutare de tip instrumental a unui adevăr, iar individul agentul cunoscător are un rol important pe care, dacă și-l asumă liber (și ar trebui să o facă), viața sa va avea ca întreg o semnificație sporită. Investigația liberă este necesară, iar discuțiile sunt vitale; căci semnificația aceasta este întotdeauna și „însemnătate", chemată să fie semnificație precisă între denumiri date unor căi ale binelui și unor dorințe conflictuale. Binele unei situații rezultă din defectul descoperit care trebuie corectat. Investigația, corectarea greșelilor din aproximațiile noastre, precum și „creșterea", evoluția, cunoașterea mai bună sunt țeluri ale pragmatismului, fiecare cu o fațetă de scop moral și cu un potențial paideutic distinct, cu valoare socială și democratică. Investigația are o semnificație colosală la Rorty, pe urmele lui Dewey și îl conduce pe Richard Rorty la elaborarea unei etici funcționaliste a democrației pe care își va baza în mare parte argumentul interesant și surprinzător din „The priority of democracy over philosophy"[18], pe care l-am și rezumat astfel extrem de concis aici.

În concepția lui Levi, „agnosticismul" este utilizat cu un sens aparte, ca „ignoranță" provenită din incapacitatea de a decide. Levi propune raportarea critică la panoplia de răspunsuri pentru identificarea răspunsului cu maximă „utilitate epistemică", alegere care devine o regulă de acceptabilitate epistemică, pentru „eliberarea de agnosticism" prin justificarea schimbărilor de opinii (specializate) cu valoare de cunoaștere și adevăr.

[17] Pentru definirea, interpretarea și investigația ironismului rortian, vezi Henrieta Șerban, *Richard Rorty, o filosofie pentru multiple înfloriri. Libertate, cunoaștere, solidaritate și speranță*, București, Pro Universitaria, 2025.

[18] Richard Rorty, „The Priority of Democracy over Philosophy", chapter 11 in *Prospects for a Common Morality*, Princeton University Press, Princeton, 1993, pp. 254–278. Aspectul paideutic al filosofiei rortiene este deosebit de pronunțat, ironistul activ implică ironismul, *ironism* dobândit prin expunerea la vocabulare diverse, prin educație serioasă, profundă și reflexivă, iar prioritatea democrației asupra filosofiei are sens doar într-o comunitate extinsă incluzivă populată în număr semnificativ de ironiști. Democrația este educație vie, iar educația aceasta reflexivă, profund asumată într-un sens liberal, creează și recreează democrația. Profesorii pot fi academicieni sau scriitori, artiști, oameni de știință sau prieteni etc. care reușesc să dea un sens entuziast, „contagios" (asumat ironist, *nu ironic*) în cultura științifică, umanistă, artistică și politică a vremii.

Din perspectiva lui Levi[19], noțiunea de „utilitate epistemică" este importantă ca o contrapondere pentru conceptul de opinie și descrie o problemă la care se oferă un răspuns menținut cât timp are o utilitate. „Utilitatea epistemologică" apare, conform principiului bayesian că epistemologul *alege*, ca în teoria alegerilor, din opțiunile care sunt identificate, acea opțiune care are cea mai mare pondere de adevăr. Cercetătorul înlocuiește „agnosticismul" cu încredințarea adevărată („true belief"). Levi este un pragmatist care consideră în sens tare cunoașterea posibilă și la acest lucru se referă și „infailibilismul doxastic"– o țintă optimistă, un reper către care se poate tinde prin evoluții, descoperiri și, mai ales, din aproape în aproape, prin corigibilism.

Întrucâtva, ca și la Rorty, persuasiunea este în detrimentul forței și respectul pentru opiniile colegilor, curiozitatea și nerăbdarea în a obține date și idei noi, *virtuțile principale pe care le au oamenii de știință*. Așa cum arată, Isaac Levi, oamenii de știință se ocupă cu încredințările, cu logica, funcționalitatea și utilitatea acestora, pe care nu le pot trata decât ca probabilități. Această *echivalență între încredințări și probabilități* dau seama și despre conceptul său de „probabilitatea imprecisă" în lucrul cu opiniile științifice. Evaluarea probabilității (bune) care susține o opinie are scopul de a crește precizia opiniilor științifice, conferind rigoare muncii specializate și nedogmatice în domeniul epistemologiei. Hans Rott[20] identifică o interesantă distincție între *valoarea de adevăr* și *valoarea de informație* în epistemologia lui Isaac Levi, epistemologul care, în spirit pragmatist, se poziționează împotriva „epistemologiei genealogice"[21] care legitimează valoarea unei încredințări drept cunoaștere în baza proveniență, originii sau fundamentului ei. Convergența asupra adevărului[22] reprezintă scopul ultim al cercetării la Isaac Levi. Acesta refuză „epistemologia parmenidiană"[23] (a permanenței încredințării sau a încredințării absolute). Totodată, Isaac Levi nu consideră că cercetătorul este obligat în vreun moment să-și justifice setul de încredințări, căci acest set reflectă starea mentală (mai imprecis, perspectiva cercetătorului). Acest set de încredințări au o suficientă probabilitate, de aceea au fost alese și, ca urmare, nu există vreun alt standard serios de posibilitate a cunoașterii, consideră Levi. Totuși, epistemologii nu sunt scutiți de orice obligație de justificare a încredințărilor pe care se bazează. În perspectiva lui I. Levi însă, justificarea se realizează în termeni de scopuri și valori specifice ale cercetătorului. În cadrul demersului pragmatist, diferența specifică a poziției originale a lui Levi este aceea că justificarea ar trebui să fie *o teoretizare a deciziei*.

[19] I. Levi, *Gambling with Truth*, New York, Alfred A. Knopf, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1967.

[20] Hans Rott, „The Value of Truth and the Value of Information: On Isaac Levi's Epistemology", in Erik J. Olsson (ed.), *Knowledge and Inquiry: Essays on the Pragmatism of Isaac Levi*, Cambridge University Press, 2006. 10.1017/CBO9780511584312.015.

[21] Isaac Levi, *Mild Contraction: Evaluating Loss of Information due to Loss of Belief*, Oxford Academic Books, 2004, pp. 11, 232.

[22] Isaac Levi, *The Enterprise of Knowledge: An Essay on Knowledge, Credal Probability, and Chance*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1980, pp. 70–72 apud Hans Rott, *op. cit.*

[23] Isaac Levi, *Mild Contraction: Evaluating Loss of Information due to Loss of Belief*, pp. 10–12.

În lucrarea *The Fixation of Belief and Its Undoing*, cunoașterea redă zona cunoștințelor descrisă de trei dimensiuni: 1. cunoștințele fără erori; 2. întrebările puse pentru validare (îndreptățirea încrederilor), lipsite de erori și 3. încrederile pe care se bazează cercetătorul[24]. În lucrări mai recente, *For the Sake of Argument* (1996) și *Mild Contraction: Evaluating Loss of Information Due to Loss of Belief* (2004), nici măcar nu există referiri la cunoaștere. Hans Rott, provocator și amuzant, remarcă faptul că Isaac Levi pare să „țină o predică despre epistemologie fără cunoaștere"[25]. La Levi, toate încrederile primesc probabilitatea 1, care determină valoarea informațională, adică valoarea informațională 0: căci încrederea deplină nu aduce informație, neaducând ceva nou[26].

Epistemologia lui Isaac Levi nu se rezumă la perspectiva probabilistică asupra adevărului și la calculul probabilităților, ci urmărește schimbarea opiniilor și modul în care indivizii iau decizii, mai ales în condiții de nesiguranță, de altfel specifice situațiilor social-politice și dinamicii democrațiilor, precum și dinamicii cunoașterii în procesele democratice, chiar dacă el (Levi) nu abordează democrația într-un mod specific[27]. Isaac Levi a lucrat în arii epistemologice precum decizia socială (*social choice*), analizând luarea deciziilor individuale și de grup în condiții conflictuale și incerte, în sfera teoretică a investigării discursului public, evidențiind importanța contextului și a revizuirii opiniilor pentru toleranță, gândire critică și dialog deschis, precum și în sfera teoretizării raportării favorabile la diversitatea opiniilor în cadrele descrise de *rational choice.*

[24] Hans Rott, „The Value of Truth and the Value of Information: On Isaac Levi's Epistemology", Erik J. Olsson (ed.), *Knowledge and Inquiry: Essays on the Pragmatism of Isaac Levi*, Cambridge University Press, 2006. 10.1017/CBO9780511584312.015.

[25] *Ibidem.* Vezi și lucrarea lui Levi, *Mild Contraction: Evaluating Loss of Information due to Loss of Belief*.

[26] *Ibidem*.

[27] Hans Rott, „The value of truth and the value of information: On Isaac Levi's epistemology".